

Uusi tutkimus 1860-luvun nälkävuosista

Vappu Ikonen

Andrew G. Newby:
Finland's Great Famine 1856–1868,
Palgrave MacMillan 2023, 339 sivua.

Andrew Newbyn teos on kirjoittajan mukaan suunnattu ensisijaisesti ei-suomenkieliselle yleisölle. Erinomainen yleisesitys tarjoaa kuitenkin runsaasti uutta tietoa myös suomalaiselle lukijalle.

Suurilla nälkävuosilla tarkoitetaan pahoja katovuosia vuosina 1866–1867 sekä niistä johdunutta nälänhätää ja tautiepidemiaa, joiden seurauksena n. 10 % Suomen väestöstä menehtyi tai jäi syntymättä. Alueelliset vaihtelut olivat suuria. Suurin kuolleisuus keskittyi vuosiin 1866–1868, mutta Newbyn kirja osoittaa, että ns. pikku jääkaudelle osuneet huonot sadot ehdivät tyhjentää viljavarastot jo 1850-luvun puolivälistä alkaen.

Suomen suuret nälkävuodet 1860-luvulla jäivät hämmästyttävän pitkään akateemisen tutkimuksen katveeseen. Ne eivät myöskään ole säilyneet kansakunnan muistissa samalla tavalla kuin vaikkapa sodat tai 1930-luvun lama- vuodet.

Suomen Akatemian Kari Pitkäsen ja Antti Häkkisen tutkimushanke 1980-luvulla aloitti uuden nälkävuositutkimuksen. Sen aikana ja

jälkeen nälkävuosia on tutkittu useastakin näkökulmasta. Esiin ovat nousseet mm. kysymys ”nälkä vai tauti tappoi”, kysymys viljan määrästä ja Amartya Senin *entitlement*-näkökulma, oliko kyse ”liikaväestöstä”, Snellmanin ja valtiovallan osuus katastrofissa, paikallisen muistitiedon tuottamat uudet näkökulmat sekä sosiaaliset ja kulttuuriset kysymykset liittyen mm. nälkävuosien aikaiseen rikollisuuteen. Lisäksi on mainittava kaunokirjallisuus, erityisesti Aki Ollikaisen palkittu *Nälkävuosi*.

Jan Kunnas on esittänyt *Kansantaloudellisessa aikakauskirjassa* (2018) laskelman siitä, oliko ruokapula absoluuttista vai olisiko ravinto riittänyt sen oikeudenmukaisemmalla jakamisella. Vastaus on yksiselitteinen: ravintoa oli liian vähän. Kuolonuhreja olisi pystytty tasajaolla vähentämään, mutta ei täysin välttämään.

Henrik Forsberg (2020) on esittänyt tulkinnan, jonka mukaan nälkävuodet pyrittiin tietoisesti häivyttämään pois kansakunnan poliittisesta muistista. Tällä olisi pyritty varjelemaan fennomaanien ja erityisesti J.V. Snellmanin mainetta.

Newbyn teos lähtee purkamaan myyttejä. Se tutkii väitettä, ovatko Suomen nälkävuodet todella unohdettu katastrofi ja onko unohduksen taustalla ollut tarkoituksellisia poliittisia tavoitteita. Samoin käsittelyn alle tulee mm. siloteltu näkemys suomalaisten alistumisesta nöyrästi nälkään tarttumatta oman käden oikeuteen.

Teoksen yhtenä innoittajana on Irlantia ja Suomea vuosina 2017–2020 kiertänyt näyttely *Nälkä! The Finnish Famine Years 1866–1868*. Sekä näyttelyä että kirjaa varten on kerätty kokonaan uusia lähteitä, kun Newby on kiertänyt ympäri Suomea kartoittamassa eri pitäjien pystyttämiä nälkävuosispatsaita. Näitä paikallisia muistomerkkejä löytyykin yllättävän paljon ja ne on kerätty Newbyn ylläpitämälle verkkosivustolle.¹ Kansallista muistomerkkiä ei kuitenkaan ole. Lisäksi paikalliset muistomerkit on pystytetty yleensä vasta sen jälkeen, kun nälkävuodet kokenut sukupolvi oli jo kuollut.

Newby käyttää vertailuaineistona Irlannin perunakriisiä ja siitä syntyynyttä nälänhätää 1840-luvulla. Kyseistä kriisiä on sekä tutkittu että muisteltu, varmastikin osittain siksi, että irlantilaiset saattoivat syyttää nälänhädästä ja katastrofista brittiläistä hallintoa. Yksi kirjan tulemista on, että vaikka Suomessa suuriruhtinaskunnan hallinto pystyi tekemään ratkaisuja suhteellisen itsenäisesti, ei nälkäkriisiä voitu välttää – ehkä osittain johtuen juuri oman hallinnon päätöksistä.

Hätäruoka: Viljasatojen epäonnistuttua valtiolta alkoi antaa ohjeita hätäruuan valmistukseen. Toki esimerkiksi pettuleivän ohje oli ennestään tuttu syrjäseuduilla ja siihen jouduttiin turvautumaan jopa normaalivuosina. Petun lisäksi ruokaa yritettiin valmistaa myös oljesta ja jakälästä. Valtiovalta suositteli myös sienä,

marjoja ja kalaa. Hätäruoka ei pelastanut nälältä. Päin vastoin, se oli monissa tapauksissa jopa myrkyllistä tai ainakin niin huonosti ihmisravinnoksi kelpaavaa, että edisti kuolemaa sen lykkäämisen sijasta.

Sairastavuus: 2000-luvulla ei enää käydä keskustelua siitä, oliko suuren kuolleisuuden takana nälkä vai taudit. Ihminen sietää nälkää erittäin pitkään, joten käytännössä joko kulkutaudit tai hätäravinnosta johtuva ripuli tappoivat uhrinsa kauan ennen nälkää. Yleisnimeä ”tyyfus” käytettiin useammastakin korkeaa kuumetta ja iho-oireita aiheuttavasta kulkutaudista. Kuten yleensäkin, kuolemat kohdistuivat erityisesti lapsiin ja vanhuksiin.

Siirtolaisuus ratkaisuna nälkään: Tunnetusti Irlannin nälkäkriisi 1840-luvulla johti valtavaan muuttoliikkeeseen. Samaa ilmiötä ei ollut nähtävissä laajassa mittakaavassa Suomessa.

Sen sijaan sisäinen siirtolaisuus oli sekä voimakasta että tuhoisaa. Antti Häkkisen arvion mukaan ainakin 100 000 ihmistä lähti kiertämään leivän toivossa. Liike suuntautui pohjoisesta etelään. Kari Pitkäsen arvion mukaan 20–30 % kiertämään lähteneistä ei palannut kotiseudulleen, mikä indikoi katastrofaalista kuolleisuutta tässä joukossa.

Valtiovallan rooli: Ehkä kiistellyin kysymys 1860-lukua koskien liittyy valtiovallan ja erityisesti J.V.Snellmanin rooliin. Kuinka paljon kotimainen hallinto tiesi, kuinka paljon sen olisi pitänyt tietää, ja olisiko toiminta voinut olla aktiivisempaa? Senaatilla oli varmasti jo kesällä 1867 tiedossa katastrofin suuruus. Fennomaanit Snellmanin johdolla pitivät kuitenkin tärkeänä pitää Suomi mahdollisimman itsenäisenä ja välttää avunpyyntöjä emämaahan Venäjään päin. Myös uutta velkaa yritettiin välttää, jotta saataisiin turvattua tuore rahanuudistus eli markan sitominen hopeaan 1865. Valtiovalta kannusti

¹ <https://katovuodet1860.wordpress.com/>

kansalaisia omavaraisuuteen, kotiteollisuuteen ja monipuoliseen hätäravinnon käyttöön.

Taistelu ”nälkävuosien muistosta” huipentui 1890-luvulla, kun K.A.Tawaststjerna julkaisi teoksen *Hårda tider* (1891). Kirjassa muisteltiin realistisesti nälkävuosien kauheita tapahtumia ja moraalista epäonnistumista. Se sai nopeasti vastaiskun: Agathon Meurmanin *Nälkävuodet 1860-luvulla* (1892) esitti aivan toisen tarinan. Meurmanin kirjan mukaan suomalaiset kuolivat sankarillisesti toistensa puolesta ja välttivät viimeiseen asti mm. varkauksia. Antti Häkkinen on osoittanut tämän tarinan vääräksi. Henrik Forsberg on 2000-luvulla osoittanut ”meurmanilaisen” tulkinan jatkuneen sotien välisenä aikana, jolloin nälkävuodet pyyhittiin pois suomalaisista koulukirjoista. Newby toteaa Snellmanin itsensä tunteneen vanhoilla päivillä katumusta kesän ja syksyn 1867 toimistaan tai toimimattomuudestaan.

Mirkka Lappalaisen erinomaisen *Jumalan vihan ruoska* -teoksen (2012) lopussa käydään läpi syitä 1690-luvun suurten kuolonvuosien nälkäkatastrofiin. Lista sopii osin myös 1860-luvun suuriin nälkävuosiin: ilmasto ja maantieteelliset olosuhteet, köyhyys ja heikko kriisivalmius sekä hätäruoka ja kerjäläisten levittävät taudit. Sen sijaan merkantilistisesta yhteiskunnasta oli 1800-luvun nälkävuosiin mennessä jo päästy eroon. Samoin 1690-luvun huono informaatio ja siitä johtunut hidas päätöksenteko eivät osu 1860-lukuun. Newby osoittaa kirjassaan monin esimerkein, kuinka tieto katojen epäonnistumisesta kyllä saavutti senaatin ja sen valtiovarainpäällikön J.V. Snellmanin ajoissa. Päätöksenteon hitaus johtui valtiovallan haluttomuudesta pyytää apua emämaalta Venäjältä sekä pyrkimyksestä suojella vastikään toteutettua rahauudistusta.

Newby esittää kirjassaan toiveen saada aikaiseksi ”Atlas of the Great Finnish Famine”, samanlainen kuin on jo laadittu Irlannin suuresta nälkäkriisistä. Viimeisten vuosikymmenten monipuolisen tutkimuksen, eikä vähiten Newbyn kokoomateoksen myötä toive olisi sekä perusteltu että realistinen.

Ja loppuun pieni *spoiler*: kirjan viimeisessä kappaleessa kirjoittaja tekee lukijalle ikävän kepposen. Uusi ja varmasti keskustelua herättävä näkökulma koko unohdettuun nälkäkriisiin saa lukijan tuntemaan, että teos pitäisi lukea saman tien uudestaan. Se ei ole huono asia. □

Kirjallisuus

- Forsberg, H. (2020), *Famines in Mnemohistory and National Narratives in Finland and Ireland, c. 1850-1970*, Valtiotieteellisen tiedekunnan julkaisuja 131/2020, Helsingin yliopisto.
- Häkkinen, A., Ikonen, V., Pitkänen, K. ja Soikkanen, H. (1991), *Kun balla nälän tuskan toi: miten suomalaiset kokivat 1860-luvun nälkävuodet*, WSOY, Porvoo.
- Kunnas, J. (2018), ”1860-luvun nälkävuodet: abso luuttinen ruokapula vai niukkuuden epäta sainen jakautuminen”, *Kansantaloudellinen aikakauskirja* 114, 335–355.
- Lappalainen, M.M. (2012), *Jumalan vihan ruoska: Suuri nälänhätä Suomessa 1695–1697*, Siltala, Helsinki.
- Meurman, A. (1892), *Nälkävuodet 1860-luvulla*, Kansanvalistusseura, Helsinki.
- Tawaststjerna, K.A. (1891), *Hårda tider. Berättelse från Finlands sista nödar*, Söderström, Helsingfors.